

НОВАК ЖИВКОВИЋ

СТАРОВЛАШКА ГРАНИЦА 1896. ГОДИНЕ

НОВАК ЖИВКОВИЋ
УИ 11000 Београд
Радивоја Кораћа 6

УДК 949.711 „1896”

Стишавање на старовлашкој граници у другој половини 1895. године није усталило поредак, ни донело жељену безбедност житељима пограничних села¹ и поред претходних корака на подвргавању стражара војној дисциплини. Ако је на овом делу државне међе и наступило привремено затишје, то се никако не може рећи за погранично подручје дуж топличког и врањског округа, где су непрестано насртале арнаутске пљачкашке дружине са турске државне територије. Овде се водио непрекидан и притајен рат, о коме сведоче, не само скоро свакодневни полицијски и војни извештаји, него и дипломатска преписка и новински записи.

Турска дипломатска служба — Отоманско посланство у Београду — тада се трудила да са своје стране допринесе колико-толико поретку на граници. Већ у самом почетку 1896. године Посланство је саопштило Министарству иностраних дела одлуку своје владе да се дозвољава досељеницима из Црне Горе да могу на извесним одређеним местима прелазити границу на старовлашкој страни и ула-

зити у Србију, па је препоручивало да се не разграђују пролази на недопуштеним местима и тако избегава контрола. Посланство је молило за наредбу српским пограничним органима да се уздржавају од таквих поступака. Са те стране је пристигло још једно упозорење у виду молбе: Посланство је молило да српски погранични органи не пропуштају на турско земљиште никога без пасоша, и то искључиво на устаљеним прелазима како би се разним дотадашњим неправилностима једном стало на пут.² Ови кораци турске владе упућују на закључак да је њој, у склопу тадашњих политичких односа, било стало да са Србијом живи у пријатељству.

Српска влада је већ раније приступила сређивању прилика на граници према Турској и у том циљу установила Изванредни комесаријат за пограничне страже са седиштем у Нишу. На основу те одлуке и дипломатске преписке, Српска влада је преко Министарства унутрашњих дела, окружним начелствима рудничком, ужичком и топличком, и то поверљивим расписом, саопштила да се укида забрана досељавања, издата још 1894. године, која је образлагана оскудицом земље за доделу досељеницима — што се наглашавало, али и тежњом за избегавањем нереда на граници — што се прећуткивало. Ни ондашња забрана није се односила на Црногорце, који би стизали са уредним пасошима своје владе.³

Смиривање стања на граници, или бар уверење да ће се оно постићи, побудило је Суд јаворске општине да затражи од надлежне власти одобрење како би се на граничном прелазу — Састанку — отворила два панађура за продају марве. Молба је доспела на решавање Министарству народне привреде. Оно је, с обзиром на граничну безбедност, затражило мишљење од Министарства унутрашњих дела, а ово опет од Начелства округа ужичког захтевало је извештај „у што краћем року“.⁴ Нису нађени подаци да је та молба уважена, не само у датом року, него ни у догледном времену.

Српска влада, иза дугогодишњих, каткад неуспешних, покушаја још од ратних година да побољша безбедност на граници, сада се одлучила на радикалнији корак. Последњег јануарског дана 1896. године изашла је Уредба о пограничној жандармерији, а по предлогу три министарства: војног, унутрашњег и финансија. Дуготрајни сукоби с разбојничким групама дуж турске границе, посебно у топличком и врањском округу, принудили су владу да за обезбеђење с те стране чување границе изузме од полицијске и препусти војној власти, уз претходне административне и организационе припреме. Раније поменута установа Изванредног комесаријата је пропраћена поделом

граничне линије на секторе и обележавањем караула — стражара — с нумерама понегде уз задржавање назива по местима на којима су смештене. Уместо буљубаша појавили су се начелници стражара, поткомандири, командири — изрази из тадашње војне терминологије. Читава та служба се називала, што се види из назива наведене уредбе, пограничном жандармеријом. За њу се законски опредељивало — да је „саставни део војске сталног кадра“ и да „подпада под војну дисциплину и стоји под министром војним у погледу командовања“. У погледу финансијске, царинске службе и сигурности она на граници долази под министре финансија и унутрашњих дела. „У надлежности ове жандармерије долазила је и дужност на сузбијању епидемија и болештина код људи и стоке“.⁵ Та дужност била је под надзором Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела.

Под Министарством војним образована је посебна Команда пограничне жандармерије, која је дејствовала по својим правилима службе и прописима и рачунала се у рангу једног пуковског штаба. Правила су предвиђала даноноћну службу дуж граничне линије и њену важност подвлачила без обзира на животну опасност, временске и друге прилике, као изузетну по државу. Посебним прописима су регулисани задаци на раду при царинарницама и на сузбијању кријумчарења, које је, из године у годину, све више нарастало.⁶

Стални насртаји с турске територије, поред пљачки, отимачина стоке и друге имовине, подметања пожара и других насиља, доводили су до напада на карауле, пограничне страже и патроле и претварали се понекад у подуже оружане окршаје и приморавали су српску владу да појачава делатност Изванредног комесаријата у Нишу. На челу те установе тада се налазио потпуковник Стојан Бранковић. Имао је сва овлашћења која су проистицала из поменуте Уредбе и других војних прописа који су се односили на граничну службу. Поред тих дужности, имао је и још једну — посебну: да усклађује односе са турским пограничним властима и споразумно с њима решава све спорове и сукобе који су били решиви без преписке са владама обе државе и њиховог ангажовања.⁷

Тако је спровођена реорганизација обезбеђења граничне линије, у чијем су се току догађале неке појаве које се никако нису могле приписати злом деловању људи иза границе. Тако је с почетка пролећа 1896. године Команда пограничне жандармерије известила Министарство унутрашњих дела „да је караула Скендеровац у срезу моравичком изгорела“. У сачуваном извештају се не види узрок пожара. Команда је молила за наредбу да се ту подигне нова гра-

ђевина. На основу тог извештаја Окружно начелство у Ужицу добило је наређење „да уради што је потребно и о свршеном поднесе извештај Министарству“. Пошто није вођена преписка о томе како је штета настала, већ само о томе да градњу треба исплатити из буџета, а не на терет народу, излазило је да је паљевина била случајна и да је караула убрзо обновљена. Случај се, према томе, није сматрао пограничним инцидентом. Инцидент је, истог марта, наступио, ипак, на граници моравичког среза. Једно убиство као да је сведочило да је овом крају суђено да никад мира не нађе. Половином марта три непозната зликовца, прешавши границу, убили су Саватија Ђурчића из села Дајића. Неких ближних података о том злочину нема осим да је тај човек усмрћен дању и да су злочинци умакли и да се не дозна ни за њихова имена. У кратком времену овде се одиграло још једно убиство: погинуо је ивањички трговац Коста Спасојевић, који се неким својим послом нашао у близини границе. У депеши из Ужица, која је стигла у Министарство унутрашњих дела половином априла, јављено је да је он погинуо од непознатих зликоваца; истрага је открила убицу, али то није био човек иза границе, већ неки Ђелошевић из Васиљевића. Повод за тај злочин у званичном извештају није дат. У тадашњим извештајима се наводи, укратко, и једна већа крађа. О њој су остали подаци само у протоколској белешци, у којој се каже да су у моравичком срезу украдена четири коња и један во. По траговима се могло закључити да су претерани преко границе у Турску и тамо нестали о чему је вероватно упућен извештај са захтевом за повратак и турској заграничној власти.⁸ На граници златиборског среза је у времену између ова два случаја дошло до још једне смрти, коју, такође, нису пратила објашњења, осим кратке службене вести — да су крајем марта погранични стражари убили Јована Марјановића из Доброселице.⁹ Могло би се претпоставити, због недостатка описа овог случаја, да се радило о покушају бекства при преласку границе на недозвољеном месту и да су погранични жандарми употребили оружје.

*
* *
*

Сви ови случајеви били су само редовно продужавање онога што се на овом делу границе дешавало и ранијих година; како показују оскудни извештаји, чак ни власт није вршила озбиљније извиђаје; ограничавала се само на регистрације, а можда о мањим инци-

дентима и споровима није ни водила рачуна, па су они, ако их је и било, одмах и заборављани. Неугодности на овом делу границе ипак су дотле за ову годину далеко биле испод тежине оних оружаних насртаја који су се одигравали на секторима топличког и врањског округа. Извештаји са те стране каткад су били слични оним са ратних попришта.

Међутим, почетком јула те године и овде се десило нешто неуобичајено, што је оставило доста трагова у документима пошто је претило потресима који би довели до далеко тежих последица. Прва вест о неуобичајеном и неочекиваном насртају стигле су Јаворској царинарници; најпре се јавила стража са Скендеровца — караула бр. 9, која је била убрзо обновљена иза пожара, а затим и са карауле бр. 10 — Васиљевића. Страже су јављале да је дуж границе, са оне стране, процао Ејуб-ефендија, бимбаша (турски назив за официра у рангу мајора), командант 2. граничног батаљона, „и наредио аскерима са Машатлука да они повуку границу за 120 корака у нашу страну“. Турски онбаша (каплар) с карауле Машатлуку саопштио је српском каплару граничару „да не прилази на речено земљиште“. У том, првом извештају стајало је да „на овом земљишту има ливада наших људи“, па да може доћи до сукоба између српских граничара и аскера. У другом извештају из истог дана који је стигао на Јавор Царинарници, већ се јавило да је дошло до употребе оружја. Стража с карауле Васиљевића (бр. 10) доставила је: „Аскери са Дивље Реке опалили су један плотун и испред куле на нашу стражу са карауле Васиљевића. Зрна су падала пред стражаром. Ово је јуче 7. ов. месеца више пута понављано“. Подкомандир пограничне страже на овом сектору Миладин Лишанин, капетан I класе, одмах по пријему тих извештаја отишао је обема српским караулама ради извиђаја и подношења извештаја, а јаворски цариник Ј. Студић одјуррио је у Ивањицу, одакле је телеграфисао Изванредном комесару пограничних стража Стојану Бранковићу у Ниш о догађају који се 7. јула одиграо на граници. Овде, у граничном подручју су још била жива сећања на догађаје на једно време када су нападаји на карауле са турске стране били увод за крваве окршаје који су довели до рата и морао је овладати страх.

*

* * *

Изванредни комесар Ст. Бранковић, чим је примио депеше, обавестио је министра војног о оружаном нападу код Васиљевића и заузимању земљишта, као и саопштењу српској стражи да на њега

не прелази. Из Министарства војног, опет истог дана, 10. јула, отишла је обавест Министарству иностраних дела о свему што се догодило на јаворској граници, а на основу депеша из Ивањице. Уз то је саопштено о наређењу које издао Изванредни комесар пограничној жандармерији на овом сектору — да се строго придржава „прописа и правила за одржавање реда, мира и сигурности на граници“, а посебно да избегава сукоб са турским војницима — при чему су захтевани и даљи извештаји. О читавом случају је, такође тог дана, био обавештен и председник владе Стојан Новаковић, који је, такође, захтевао потпунија обавештења.

Изванредни погранични комесар, истог дана када је одаслао претходне депеше, обратио се и на другу страну. Телеграфисао је Исмаилу Махир-беју, потпуковнику, са седиштем у Скопљу, и отоманском делегату за погранична питања. Објаснио му је, у депеши на француском језику, шта је учинио и каква је наређења издао Ејуб-ефендија када је обилазио караулу Мешатлик, иначе означену на некој карти уз уговор о разграничењу са № 97. Подвукао је заузимање територије и забрану српским стражарима да се приближују. Молио је, сигурно с позивом на дипломатска акта око одржавања реда на граници, а у интересу избегавања конфликта, да изда нужне наредбе и да достави резултат свог дејствовања.¹⁰

Отомански делегат Исмаил-беј већ је сутрадан депешом одговорио свом колеги у Нишу да је започео са истрагом и да ће доставити на знање шта буде дознао о инциденту на реченом делу границе. Подкомандир граничне страже с Јавора, који је обишао простор караула Скендеровац и Васиљевића, већ је 10. јула рапортирао писмено командиру Дринског пограничног отсека о турском насртају. Потврдио је да су Турци са њихове карауле код Дивље Реке пуцали на српске стражаре и да су зрна падала на даљини од шест метара од места где су се налазили. Слао је, као очевидан доказ, два пушчана зрна нађена у земљи. Извештај и доказ отишли су, по надлежности, на више место. Надлежно место било је Министарство војно. Министар Драг. Франазовић, ђенерал, који се тада налазио у Врњачкој Бањи, одмах је известио председника владе, који је водио и Министарство иностраних дела. Послао је истовремено извештај о свему што се већ било дознало и наложио продубљење истраге.¹¹

Цариник Ј. Студић писао је скоро истовремено са Јавора о насталим приликама на том делу границе, и то непосредно председнику владе Новаковићу. Описивао је како се „ових дана код Тура-

ка примећује велика трзавица и зебња спрема нас. Дуж границе једнако крстаре њихови официри са по једним водом аскера и обраћају најстрожију пажњу на нашу границу“. И дубље, по селима крстаре војници и заштије и прете мештанима да никог од странаца не примају ни у кућу а ако кога непознатог примете да одмах достављају власти. Цариник мисли да је турске власти обузео страх да из Србије не појуре „усташе“ са позивом народу на устанак. „Ово сам приметио — писао је цариник — у разговору са њиховим чиновницима да они сада јако зебу са наше стране и са великим неповерењем гледају на сваки наш покрет.“ Том приликом је тражио и упутство о томе да ли треба уверавати турске чиновнике о нашој лојалности „или се правити невешт, па нека се и даље плаше“. Било му је то потребно пошто у свакодневном додиру са Турцима запажа како они настоје да бар што дознају о српским намерама. Председник владе је одмах одговорио депешом да Турке не треба ни плашити нити им давати каква уверавања о лојалности — „да они својим понашањем какву штету не учине.“ Други цариников извештај, као допуна претходном, са узавреле границе, дао је нове податке. Ту се пружала мера земљишта које су заузели аскери на простору између караула Скендеровац и Васиљевића. Оно износи „од прилике 30 метара ширине, а око 900 метара дужине дуж границе.“ За ово турски аскери казали су да им је наредио њихов бимбаша Ејуб-ефендија. Овај извештај се завршавао речима да је издата наредба „нашој стражи, да на земљиште о којем је реч, не прилази и не изазова сукоб, тако и сељацима.“

Министарство иностраних дела, на основу свих дотадашњих података о случају на граници, упутило је Српском посланству у Цариграду налог да интервенише код Високе порте како би се отклонило све што је учинио, својом наредбом аскерима, турски бимбаша Ејуб-ефендија са молбом да поднесе извештај о учињеном кораку.¹²

Док је погранична и војна служба упорно извештавала о стању ствари на том делу границе, полицијска власт срезом моравичког показивала се прилично немарном. Њу је морао известити подкомандир са Јавора, као и цариник, шта се догодило, ако ни на који начин а оно бар при предаји депеше са Ивањичке телеграфске станице. Тада се знало и за турску тврдњу да граница није ишла оном линијом са које су ознаке померене на штету Србије. Среска власт се јавила тек иза десет дана извештајем Начелству округа ужичког — да су аскери насилно померили границу. Тај извештај је отишао даље, редовним путем, Министарству унутрашњих дела, па, преко њега,

Министарству иностраних дела, где се спојио са већ постојећом преписком. У тим врло оскудним извештајима није било нових података.¹³

Нови подаци су упућени са Јавора у Београд по оном захтеву које је брзо тражио председник владе и министар иностраних дела Стојан Новаковић. То су протоколарна саслушања, извршена у канцеларији подкомандира првог дела Дринског пограничног отсека на Јавору. Тада су узете изјаве од „начелника стражара“ са карауле бр. 10, у Васиљевићима Станише Азањаца и редова Алексе Прашовића са исте карауле. Азањац је описао да је критичног дана, око два сата поподне, прошао границом турски бимбаша, а на два сата иза тога изашли су аскери „пред њихову кулу и опалили три пушке на нас пред нашу стражару гди смо ми седели под једним дрветом. . . Кад смо ово видели да су одистине гађали, ја сам наредио да се са овога места уклонимо и подкомандира известио о овом пуцњу“. Овај граничарски старешина наводи даље да је дозивао аскере да би их питао зашто су пуцали, али — они се нису хтели јавити. Сутрадан, при доласку подкомандира, пронађена су у земљи и она два већ поменута турска пушчана зрна. Редов Прашовић није у својој изјави имао шта да дода или измени у исказу свог старешине. Извештај о том саслушању — протокол — достављен је редовним путем на надлежно место. Саслушања пограничних жандарма са карауле Скендеровац на коју су аскери пуцали плотунима није пронађен.¹⁴

*
* *

Интервенција изванредног комесара Ст. Бранковића код отоманског делегата Исмаила-беја у Скопљу и његово обећање да ће нешто учинити, ишли су успореним ходом. Дванаест дана иза нартаја на границу појавила су се код Царинарнице на Јавору три турска официра, који су означени као комисија. То су били један мајор, један капетан и један потпоручник. Изјавили су царинику Ј. Студићу да су упућени ради извиђања по спору око отварања ватре на српске граничаре и заузимања земљишта на српској страни. Позвали су, вероватно, и цариника и подкомандра Лишанина да с њима пођу на лице места. Српски чиновници нису знали како да се поставе према том захтеву, па је цариник Студић поново одјурio до Ивањице, телеграфски обавестио председника владе Стојана Новаковића о појави тих официра и њиховом захтеву, па је затражио упутство — шта да се уради у том случају. Та поверљива депеша

добила је врло кратак одговор на који се чекало у Ивањици: „Отидите на Јавор, видите шта жели турска комисија и поднесите о свему извештај“. Накнадна порука из Председништва владе, већ сутрадан упућена у Ивањицу, гласила је, опет врло кратко: „Нико се не може придруживати турској комисији без нарочитог одобрења.“ Та порука је стигла из Ниша преко изванредног комесара и то сутрадан, 20. јула.¹⁵ Ово је био исти онај став за уздржаношћу који је и претходно налаган из Београда.

Из Ивањице је Стојану Новаковићу кроз два дана стигло телеграфско обавештење да се турска комисија, сигурно необављена задатка, вратила поред границе у Нови Пазар. Писмо с Јавора председнику владе садржавало је појединости о тој комисији у којој су били командант редифског („мукадем“) батаљона, артиљеријски капетан и пешадијски (редифски) потпоручник и захтевали су да пређу на српско земљиште, што им је ускраћено. Цариник их је лепо примио, а они су изјавили да долазе по налогу Вели-паше да би се уверили да ли је и где заузето српско земљиште, као и да ли је долазило до пушчане ватре с турске стране. У потврду те тражње показивали су и депешу добијену из Скопља с налогом за најстрожији извиђај. Турска комисија је два дана очекивала на Јавору да у сарадњи са српским чиновницима спроводе истрагу до које није дошло због препоруке из Београда на уздржљивост; нико јој се са ове стране није могао придружити. Надали су се ти официри да ће из Београда доћи одобрење, а када њега није било — отишли су откуда су и дошли. Изјавили су, при поласку, да ће учинити извиђај на њиховој страни, а уз чуђење: како је могло доћи до пуцња „у добу када смо у најлепшим односима“. Командир, јузбаша Абдил, у тим разговорима, једнако је уверавао да је лично ишао „на Дивљу Реку и испитивао аскере“, па тврдио да пуцњаве није било, јер „на тој караули нема човека који би могао тако шта да учини“.

У оспоравању те тврдње Турцима се указивало на нађене пушчане куршуме и на једно ухваћено турско писмо, а то што јузбаша Абдил тврди противно, то чини само да би, као старешина, заштитио своје људе од одговорности. У тим разговорима Турци су ипак признавали „да код њих може свашта да се деси“. Жена јаворског цариника знала је турски језик и разумела прекоре турских официра које су упутили јузбаша Абдилу и приписивали му кривицу његових људи. Официри су, када су одлазили, одбацили овог јузбашу, па су за намеравани извиђај повели другог свог човека — јер овоме нису веровали.

По одласку турских официра цариник и подкомандир су предузели врло енергичну меру. Побуду за њу дали су јузбаџини одговори када се позивао на неке сељаке са српске стране — да никаква нереда на граници није било. Цариник и подкомандир су одмах наредили старешинама на Скендеровцу и Васиљевића караули да онемогуће сваки додир турске комисије са нашим људима који су близу границе. „Знајући унапред каквог су карактера ови ‚поданици‘ и да све што краде поред границе код њих... налази“, требало је спречити свако њихово испитивање без присуства српских власти. Хитно је са Јавора упућен један каплар коњаник са најстрожијом наредбом „да се нико од сељака не приближује граници, јер је могуће да се неко од њих провуче па чак и пређе, да га ова комисија саслуша, па може да се и потпише а то би било у корист њихову“. (С неподобности неких људи поред границе власт је имала деценијама дуго искуство; многа имена с тог подручја повлачила су се у бројним препискама под сумњама и оптужбама за недозвољене работе и прљаве послове. У народу је за њих постојао израз да су „људи нокта поганог“ или „дугих прстију“. Чак и ове године, о чему ће овде бити речи, тако су оцењивани у полицијским извештајима). Уз овај допис с Јавора ишло је, као прилог и доказ, непреведено писмо Ејуб-ефендије, којим је потезао оправдање за заузети простор на српској страни.¹⁶

Министарство иностраних дела, на основу и ових тек прибављених података, спремао је писмо Српском посланству у Цариград, друго по реду о случају на Јавору. Још једном је објашњавано шта се догодило са пуцњавом и заузећем земљишта и поново је упућивана тужба против Ејуб-ефендије. Ту је излагано како се појавила и турска комисија. Сада је давано и објашњење зашто није прихваћена сарадња са њом; разлог је био у томе што турска власт није благовремено најавила њен долазак, па са српске стране није било могуће извршити одговарајуће предрадње и припреме. Још једном је наглашавана наредба српској пограничној жандармерији за најстрожију уздржаност. Српски посланик у Цариграду, а тада је на тој дужности био др Владан Ђорђевић, умољаван је да „учини корак“ „да се ова ствар што скорије регулише и да извести шта је постигао“. Када је концепт овог акта био припремљен, закључено је да треба још сачекати „док не стигну и други подаци.“¹⁷

Министарство унутрашњих дела, инертно у овом случају као и претходног времена, тражило је од Окружног начелства посебан извештај о свему што се десило на граници код Васиљевића. Из Ужица нису знали ништа да одговоре, па је захтев отишао среском начел-

нику у Ивањицу. Отуда није стигао никакав вреднији податак. Понављано је само оно што је већ било познато из извештаја јаворског цариника и подкомандира пограничне жандармерије. Ни на поновни захтев полицијска власт није имала никаквих нових виђења, ни података, осим што је доставила извештај, већ одавно познат, подкомандира пограничне страже.¹⁸

Турска погранична комисија, она која се с Јавора вратила без остварене сарадње са људима из српске стране, морала је поднети својој претпостављеној команди неки извештај. Он се могао заснивати само на казивањима добијеним од њихових људи, који су упорно морали порицати сваку своју одговорност и правдати се за учињену самовољу. На основу таквог извештаја је и дошао одговор изванредном комесару Стојану Бранковићу, који му је упутио Исмаил Махир-беј, отомански делегат. Тек 24. јула (по новом календару) отомански делегат је писао свој одговор. Тврдио је да није било никакве употребе оружја. Заповести које је издао Ејуб-ефендија својим војницима нису никако ишле на померање границе. (*«J'ai l' honneur de vous informer qu'on n' a pas tirés des coups d' armes. Les ordres donnés par le major Eyoub Effendi aux militaires du notre caraouls n' est pas pour faire avancer la frontière»*). Али, није порицана ипак употреба оружја. Само се то чинило, писао је отомански делегат, да би се спречио прелазак Србима на турску страну. На крају је подвлачио да су ти подаци потекли од стране посебне групе (биће да се ради о оној комисији која се појавила на Јавору) према чијем се налазу и даје предложени одговор.^{18a}

Из Ваљева, од командира Дринског жандармеријског отсека, упућен је, почетком августа, још један извештај о случају на Јавору, који је засниван на претходној преписци. Ту је истицан и прилаган нови доказ турског насртаја са оружјем: достављена су „два куршума која су извађена из дрвета у које су зрна ударила“. Могуће је да се овде ради и о некој грешци — то су могла бити и она зрна о којима је већ претходно било говора.¹⁹

У септембру се још једном јавио отомански делегат Исмаил-беј. По депеши коју је упутио Ст. Бранковићу у Ниш, да се закључити, из преписке за коју јавља да је имао са командантом Косова, да баш није био уверен у правдања Ејуб-беја, његових аскера и налаз турске комисије. Ипак је у једној од наредних депеша поновио тврдњу да су информације о употреби оружја на граници „без основа“, али више није помињао ни порицао заузимање српског земљишта.²⁰

У једном од српских докумената стоји да је спорно земљиште заиста било заузето. Дрински погранични отсек јавио је, 9. септембра 1896. године, изванредном комесару „да је граница наспрам куле Машатлука, која је била поремећена, враћена у првобитно стање“. Министарство иностраних дела је о томе примило извештај из Ниша. Ст. Бранковић је јавио о том враћању граничних ознака. За турска порицања о оружаном нападу и померању граничне линије ту је пружано објашњење. Турско званично објашњење потиче отуда што су њихови органи подносили „неистините рапорте“, па је према њима отомански погранични комесар „морао да пише оно што у истини не постоји“. Изванредни комесар Ст. Бранковић је молио, том приликом, Министарство иностраних дела да се уложи општар протест код Порте — да се више овакви случајеви не дешавају и притом изразио претњу: „Ако и ми почнемо границу да повређујемо, ми ћемо је другојаче повредити“.²¹

Министарство иностраних дела — види се из читаве претходне преписке — било је уверено да гранични инцидент на јаворској државној међи није потекао из неких намера отоманске власти, него само из самовоље локалног команданта Ејуб-ефендије. Оно је у то било и раније уверено, па је одложило онај протест који је намеравало да уложи код Порте преко свог посланика др Владана Ђорђевића, у очекивању нових обавештења. Сада, пред крај септембра, Српском посланству у Цариграду је упућено писмо, „на основу накнадних и исцрпних извештаја“, у коме се потврђује истинитост свега што се догодило. Наглашено је да је наредба за заузимање земљишта потекла са турске карауле Мушатлук и да је њу издао више пута поменути бимбаца. Министарство је налагало посланику да подејствује код турске владе — да се што слично не догоди у будућности, разуме се уз изостављање оне претње коју је наглашавао Ст. Бранковић у последњем извештају из Ниша.²² Тако је гранични инцидент на Јавору скинут с дневног реда.

Спорост полицијске среске власти, изражена, овом приликом, у моравичком срезу, није случајна. Изостала је сарадња са војном службом и стога је стигла жалба Министарству унутрашњих дела од стране команде пограничне жандармерије због тога што не подноси извештаје и не сарађује тамо где је то потребно. Из преписке се види да је баш срески начелник, поред лабавог вршења дужнос-

ти, занемаривао и благовремено подношење извештаја.²³ Није се радило само о инциденту на граници, већ и о другим случајевима на које се морала обраћати пажња. Баш тог времена негде на граници су прешла у српску страну двојица турских бегунаца: неки Али-чауш и Ибрахим Емин. Иако је могуће да су они то учинили на граници моравичког среза, о њима је јављано из Чачка с питањем Министарству унутрашњих дела где да се ти бегунци настане. Одговорено је да могу ићи где сами желе.²⁴

Али, то није било све што се одиграло на старовлашкој граници у години 1896. Ток неприлика, насртаја, насиља и других неподобности из претходних година настављан је, такорећи, редовним током. Мада је у преписци показивано да тих случајева има и с једне и с друге стране границе, о њима се тек понешто мало дознавало. Ретко је, и у изузетним случајевима, о њима вођена обимнија преписка. Ове године се протезала распра о случају крађе пара волова, извршеној на самој граници. Неки Алекса Миленковић, родом из села Младице код Косовске Митровице, дотерао је, рабадијски, воденичко камење на продају на јаворском пазаришту. Заноћио је непосредно на граници с турске стране. У току ноћи његови волови су украдени.

Оштећени човек је одмах затражио помоћ од пограничних жандарма. Ови су се дали у истрагу и једино што се могло утврдити по трагу поткованих волова било је да су они преведени на српску страну, где су утврђени отисци на једно 20 метара у дужини и затим су изгубљени. Потера није довела до открића крађе и лопова. Око те крађе се развила жива и дуга преписка. Отомански делегат, до кога је стигла власникова тужба, званично је затражио од свог колеге у Нишу да се волови пронађу и врате сопственику. Поред граничних стражара, истрагу, и потеру спроводила је и полицијска власт из Ивањице, али се није ништа могло дознати.

На једну од ургенција из Скопља да се већ некако пронађу украдени волови, Министарство унутрашњих дела је, у августу 1896. године, упутило оштар прекор Начелству округа ужичког због неуспеле истраге и уопште због лабавог вршења дужности по полицијској струци. Опет се растегла, наравно узалудна, преписка, у којој је дошла до израза примитивна бирократија. Срески начелник у Ивањици, на кога је пала највећа одговорност, пошто ово није била уобичајена крађа, већ она која је изазивала интересовање државне власти са обе стране границе, дао је потпунији опис догађаја. Навео је да су Алекси Милинковићу волови украдени у селу Љепојевићима

близу Царинарнице. Полицијска власт је ту изнела једну нову тврдњу. Тачно је, писало је, да су волови заиста украдени и преведени на српско земљиште. Али, то је учињено само да се завара траг. Волове су украли људи са оне, турске, стране границе, а превођењем на српску страну само су забунили потеру. Што проналажење и кажњавање криваца није успело — разлог је само један: волове, о којим се толико писало, нису украли људи са српске стране, већ су то учинили турски поданици — траг затурили и одвели их негде даље на простор куда потера није ни упућивана. Стога о њима нема ни помена, као ни о њиховом проналаску.²⁵ Пред крај године, по узалудној преписци, ова ствар се морала сматрати завршеном и одложити у архиву.

Новопостављени начелник у срезу моравичком, који је поднео последњи извештај о неуспеху потраге за покраденим воловима, А. Петровић, осврћући се на прилике у овом крају, дао је и кратак осврт на догађаје од погибије буљубаше Јована Масловарића и његовог друга у ранијим годинама до времена када се овде сам нашао на дужности. Нагласио је да се злодела непрестано и узајамно чине са обе стране границе. Истраге на турској страни, упркос обећане сарадње од турске власти, јако су отежане, писао је овај старешина, из разлога што турски поданици достављају погрешне податке и тако онемогућавају истрагу. Дају имена места и лица којих нема, нити се према њима може даље истраживати. Тако само стварају забуну у проналажењу покрађа. С друге стране, отуда потисну и многе лажне оптужбе, па страдају и невини људи. Ипак је указивао да се стока покрадена на овој, српској, страни понекад и проналази — „њихова власт понеку покрађу и пронађе“. „Њој је то лакше учинити јер је земљиште голо — без шуме — а села ушорена, по којима крстари јача жандармерија а бројнија им је и погранична стража него наша. Али већина стоке остане непронађена па чак изостају одговори о резултату тражења“. Срески старешина додаје да се за такве случајеве доста пута покрадени нису ни жалили српском пограничном комесару „а оштећени су штету отрпели у интересу реда и мира суседног“. На тај начин начелник се оправдавао и за оне прекоре упућиване полицијској служби — за отсуство сарадње на граници.

Моравички старешина, нашавши се у новој средини, осврнуо се и на менталитет пограничних житеља свог среза. Оно што је закључио поклапало се са виђењима из преписке, деценијама дуге, која се односила на границу. Истовремено је било и сагласности са миш-

љењима етнолога — када су писали о том времену и овом планинском подручју. Писао је како му је поверени срез, „а особито погранични јужни део као подножје планинских висова Јавора и Голије, климатски суров и зарастао у шуму и да се сличан природни појав опажа и на становницима оне околине“. Наглашавајући шумовитост оностраног земљишта, као да је тим хтео правдати неуспех у проналажењу покрадене стоке, па можда и оних рабацијских волова.

О менталитету тих пограничних житеља срески старешина А. Петровић је записао — „да су после обележења границе означена места постепено насељена бегунцима из Турске, обично такође из још више планинскијех и суровијих места, са подножја: Дурмитора, Комова, Жлијеба и Проклетије, потомцима онијех српских горштака — ускока, који су од Косова за неколико столећа, а ако су по географском положају припадали Отоманској империји, живели по шуми на својевољан начин, без уређења и власти, у четовањима и крвавој освети са Турцима и издржавали се од сточарства, пљачке и крађе и да та традициона навика ни до данас на њиховим потомцима није сасвим исчезла и заглађена“. На такав живот их и сада потстиче, пише даље овај чиновник, „подпомаже и подржава казнима ова дела чињена и од стране суседних Турака“. На крају се закључује да су житељи више села, са обе стране границе, „за прошлих 60 године“ много јада узајамно једни другима задали.³⁶

*

Полицијска власт моравичког среза после одлуке српске владе као да се престала занимати за стање на граници и све је препуштало пограничној жандармерији изузетој из њене и подвргнутој војној надлежности. Тако се немарном показивала чак и у питањима истраге, када је поуздано знала да се и крадљивци и покрађа налазе негде у срезу и подаље од граничне линије. И у таквим случајевима њени извештаји, који су очувани у архивској грађи, оскудни су и толико штури да се каткад у сумарним, месечним извештајима ограничавају само на голо указивање — на број украдених грла стоке, с једне или друге стране границе, чак и без навођења имена извршилаца.

Поред овог, за такву немарност полицијске власти настајао је још један разлог. Била је то страначка острвљеност, политички окршаји напредњачко-радикалски, у које су се уплитале хајдучке дружине, политичка убиства, похаре општинских каса и разноврсне уј-

дурме, којима нико није могао крај да ухвати. У том времену хајдучи су у овом крају убили више општинских председника, за које су, кад су похватани, изјављивали да су их „скидали“ као партијске противнике. Нестабилност се с врха државне управе спуштала у народ; претварале се у узрујаност и стрепњу — какве могу донети само страначки сукоби, у којима су све разумне разлоге потискивале страсти.

Полицијска власт, не само у моравичком срезу, у овим околностима, престала је бити оно што јој је првенствена намена у друштву: чувар мирног живота грађана, њихове личне и имовинске безбедности. Људи из ове струке, остајући само режимски кортеши (што су и до тада били), упадали су још у једно зло. Подавали су се корупцији, постајали и дефрауданти. Читаве колоне краљевских указа, забележених, показују како су срески начелници и писари тада пензионисани, отпуштани из државне службе, подвргавани комисијским истрагама због разних злоупотреба, извођени пред судове, затварани и на друге начине кажњавани. На њихова места су долазили или стари преступници, чији су грехови занемаривани, или нови чиновници, чији су квалитети тек имали да се провере. Тада Ивањица није поштеђена од неприлика. У августу 1896. године неки сукоби у овом месту, који се нису могли превазићи без нереди, забринули су Министарство унутрашњих дела. Начелству је из Београда наређено „да поднесе извештај о десившем се нреду у Ивањици који је изазвао Начел[ник] срески“. Из Ужица је убрзо стигао извештај о том нреду. Из протоколских забелешки се види узрок: нред је настао због злоупотребе у званичној дужности тамошњег среског старешине А. Петровића.²⁷

*

Из наведених разлога у другој јполовини 1896. године изостају подаци о догађајима и узнемирављању старовлашке границе, који су, у ранијим деценијама и годинама каткад и са безначајним појединостима, долазили у извештајима, рапортима, саслушањима, пописима похаране стоке и имовине. Уз то су ишли комисијски налази о томе како се одиграло ово или оно разбојништво, под којим околностима, ко су били извршиоци, а ко жртве. Ту су долазили и подаци о погинулим, рањеним или на граници похватаним и отераним у турске затворе у Сјеници и Новом Пазару.

Кроз штуре податке с јесени те године добија се нека, недовољна, представа о томе шта се догађало дуж старовлашке границе. Са српске стране, подвлачи се, није било „казнимих дела“, или се о њима није јављало. То време обиловало је дуготрајним и тешким кишима; књижена су нека дављења у води. Али, забележено је и да су људи иза границе, „турски подајници“, баш то време користили за своје насилничке подухвате. Они су, у току октобра, украли и претерали на ону страну државне међе 11 коња и два вола. Нема података о томе да је стока пронађена и кривци похватани.²⁸

Половином новембра, како је јавио командир пограничне страже из Ваљева Министарству војном, погинуо је у Ерчегама, поред границе, Стојан Ивановић—Поледица. Њега нису убили људи са оне стране границе, него жандарм Радун Ђоковић, и то, како се наводи, „због крађе стоке“. Жандармеријска гранична патрола је, по некој пријави, трагала „за покраденом стоком из Турске.“ У спору, који се преобратио у сукоб, Поледица је показао отпор, па је речени жандарм, „и то у службеној дужности“, пуцао на овог човека, теже га ранио и том повредом нанео му смрт. Из извиђаја се видело „да је убијени бранио да из његових говеди одузму једну краву, за коју се сумњало да је из Турске украдена“. Даља истрага, с непознатим исходом, а уз лекарску обдукцију, водила се по приватној тужби удове убијеног Поледице.²⁹

Извештај за последњи месец 1896. године обавештавао је о три крађе стоке на старовлашкој граници, уз поименично навођење. Ноћу, 9. децембра, непознати лопови украли су Арси Флорићу из Медовина вола у вредности од 84 динара. Потрага није имала успеха и украдени во се није могао пронаћи. У селу Дајићима, опет поред границе, девет дана касније, такође непознати лопови, украли су вола Сави Боровићу „и друге неке ствари“, све у вредности од 158 динара. Једино што се о том случају могло јавити било је да је „истрага предузета“. Пред крај децембра догодила се прилично обимна крађа стоке у селу Ровинама. „Милети Маричићу украдена је једна кобила, један ждребац и пет коза све у вредности 250 динара“. И овде, као за претходне крађе, следио је кратак податак: „Лопови нису пронађени“.³⁰

НАПОМЕНЕ

1. Види: Зборник радова музеја у Чачку, књ. XVIII, за 1988. годину — рад: „Немирна старовлашка граница (1891—1895)“ Н. Живковића. Овај рад се хронолошки наставља на претходни. Сви датуми, који се овде наводе, и ако изричито није назначено да су по новом рачунању времена, доносе се по старом календару.

2. Архив Србије (у даљем тексту АС) МИД—А—Дел. протокол 1896, № 457 и 839. Досељавања из Црне Горе у Србију заустављено је 1894. године после расподеле земље дуж југоисточне границе. Министарство унутрашњих дела се залагало за ово одобрење позивајући се на један уговор с Црном Гором. (АС—МУД—Пов. 1896 нерегистровано).

3. АС—МУД—Пов. 1896 од 23. јануара 1896. О одобрењу уссељавања, које је највећим делом ишло преко југозападне границе, извештена су окружна начелства: ужичко, рудничко и топличко, као и Министарство финансија надлежно за доделу помоћи досељеницима.

4. АС—МУД—П—Дел. протокол 1896. № 1794 од 30. јануара 1896. Гранични промет преко Јаворске царинарнице је растао од времена минулог рата у толико боље уколико су се односи побољшали, о чему постоји обилна очувана грађа из царинске службе. Једино је долазила до прекида промета стоке ако би се појавила каква сточна заразна болест.

5. „Зборник закона и уредаба“, књ. 51. стр. 72—73; Београд, 1899.

6. Исто. Уредба је потписана 31. јануара 1896. и ступила на снагу истог дана. Потписали су је: краљ Александар, Министар војни Драг. Франасовић, Генерал; министар унутрашњих дела Дим. Маринковић и министар финансије Стев. Д. Поповић. Заснивала се на Закону о жандармерији.

7. Изванредни комесаријат за пограничне страже, на чијем је челу стајао потпуковник Стојан Бранковић, имао је седиште у Нишу и био под Министарством војним. Непосредно је тај комесаријат контактирао и са министарствима иностраних дела и унутрашњих дела (АС—МИД—А—Дел. протокол 1896. №№ 6682, 6883, 10322 и 10323 — што све стоји у вези са случајем на старовлашкој граници).

8. АС—МУД—П—Дел. протокол 1896. № 4715; АС—МУД—П—XXI-1/1896 — месечни извештај Начелства округа ужичког. Ничим се, у протоколској забелешци, не указује да је пожар подмегнут. Што се тиче убиства, једино се знало да је извршено дању. Каснија је истрага открила убицу — неког Белошевића из Васиљевића. У марту, поред неколико намерних паљевина, регистровано је на граници десет краба (исти извештај).

9. АС—МУД—П—XXVI-1/1896.

10. АС—МИД—А—XVIII—3779/1896. Телеграми цариника Ј. Студића №№ 417 и 418 од 9. јула 1896. Изванредном комесару у Нишу и пратећа преписка на основу тих извештаја. Телеграми турском делегату у Скопљу и одговори отуда вођени су на француском језику. Из Скопља се јавља да ће бити упућен извештај о резултату. Обимна преписка око тог случаја, сакупљена у Министарству иностраних дела, вођена је између надзорних пограничних органа са обе стране и није прешла оквир који би је довео у дипломатски значај између министарства иностраних дела, а још мање влада. Тек при крају српска влада ће упутити званичну ноту свог посланства у Цариграду за објашњавање будућих сличних случајева.

11. Исто. Делеша председника владе С. Новаковића № 1241 од 10. јула 1896. потпуковнику Ст. Бранковићу. Бранковићев одговор № 702 од истог дана. Ту се још једном подвлачи да је наредбена пограничној жандармерији најстрожија уздржаност.

12. Исто. Писмо Ј. Студића, с Јавора, ПП № 147 10. јула 1896. председнику Министарског савета — министру иностраних дела и делеша овог № 7875 од 15. јула 1896.

13. Исто. Акт подкомандира Миладина Лишанина, капетана, од 23. јула 1896. изванредном комесару пограничне жандармерије; у прилогу саслушања стражара Станише Азања и Алексе Прашовића од истог датума.

14. Исто. Писмо Ј. Студића КПП № 146 од 12. јула 1896. председнику Министарског савета — министру иностраних дела и његов одговор.

15. Исто. Поверљива депеша Ј. Студића од 19. јула 1896. Стојану Новаковићу. Концепт забране Ст. Новаковића о прикључењу турској комисији № 7876/В№ 7875 од 20. јула 1896.

16. Исто. Акта начелника ср. моравичког Бр. 6206 и 6207 од 17. јула 1896. Начелству окр. ужичког; спроведено Министарству унутрашњих дела; акт изванредног комесара Ст. Бранковића № 718, накнадно № 720 од 17. јуна 1896. министру иностраних дела. На основу тих дописа, у Министарству је припреман допис Српском посланству у Цариграду.

17. Исто. Депеша Ј. Студића № 151 од 22. јула 1896. из Ивањице — председнику владе — министру иностраних дела; писмо истог од 21. јула 1896. истом. Акт Министарства иностраних дела № 807 од 29. јула 1896. Начелству округа ужичког.

18. АС—МУД—П—Дел. протокол 1896. №№ 12522 и 13854. АС—МИД—А—XVIII—3779/1896.

18. АС—МИД—А—XVIII—3779/1896. Писмо отоманског делегата Исмаил Махир-беја № 190 од 24. јула 1896. (по новом календару) из Скопља потпуковнику С. Франковићу. Отомански делегат наглашава у овом писму да су врше на детаљна истраживања (*les recherches minutieuses*).

19. Исто. Рапорт командира Дринског одсека № 1166 од 4. августа 1896. Ту се изричито наводи да се шаљу „два куршума која су извађена из дрвета.“ Рапорт је упућен Изванредном комесаријату у Ниш.

20. Исто. Акт Исмаил Махир-беја № 235 од 10. септембра 1896. (по новом календару) — потпуковнику Ст. Бранковићу.

21. Исто. Акт Дринског пограничног одреда № 1447 од 9. септембра 1896. из Ваљева — изванредном комесару Ст. Бранковићу. Акт. Ст. Бранковића № 970 од 22. септембра 1896. министру иностраних дела. Закашњење са извештајем је наступило због неких објашњења између одреда и комесаријата.

22. Исто. Концепт акта Министарства иностраних дела № 323 од 26. септембра 1896. Српском посланству у Цариграду. Акт је отпремљен тек 1. октобра те године.

23. АС—МУД—П—Дел. протокол 1896. №№ 13152 и 15479.

24. Исто. № 13779.

25. АС—МУД—П—XX—23/1896. Предмет о крађи волова рабаџији Миленковићу почет је још прошле 1895. године, па се настављао преписком скоро целу 1896. Почео је депешом подкомандира Драг. Броћића половином новембра 1895. и настављао се. У мају 1896. писао је, поволом украдених волова отомански делегат (№ 15 од 7. маја, затим у јулу. № 165 од 9. јула). На ова писма је уследила читава преписка са надлежним министарствима и безуспешно се завршила у октобру скидањем са дневног реда и одлагањем у архиву.

26. Исто. Опширан акт начелника срза моравичког Бр. 85080 од 19. августа 1896. Начелству округа ужичког. Срески старешина објашњава да се крађе стално дешавају, а он, „због многострукости послова“, не може сваки пут слати чиновника у погранична села, него се ослања на жандармерију са караула. Но, ни они не постижу задовољавајуће резултате. Министарство војно се жалило због лабавог вршења дужности среске власти у Ивањици.

27. АС—МУД—П—Дел. протокол 1896. №№ 14731, 14897 и 15022. Из протоколских белешки се не види ни какве су биле злоупотребе среског начелника А. Петровића, ни какав је неред искрсао поводом њих. Оно што је чинио овај чиновник могло је бити само наставак недела његовог претходника Светолика Бадњевца, који се није устручавао од насиља и злоупотреба у поступцима према политичким противницима, чије су га бројне тужбе довеле под суд.

28. АС—МУД—П—XXVI—1/1896. Месечни извештај Начелства округа ужичког № 10849 од 15. новембра 1896. Министарству унутрашњих дела. Односи се на прилике у октобру.

29. АС—МУД—П—Дел. протокол 1896. №№ 19793, 19816 и 21130. АС—МУД—П—У—85/1896. Телеграм Команде жандармерије из Ваљева № 1936 од 14. новембра 1896. и пратећа преписка.

30. АС—МУД—П—ХХ—1/1897. Извештај Начелства округа ужичког № 14217/96 од 12. јануара 1897. Подаци се односе на децембар 1896. Да би се стекла представа колико је учињено штете само у овом месецу, у наведеним случајевима, треба учинити поређење са неким ценама, те године на ивањичкој пијаци. У децембру је пшеница плаћана 11,50, кукуруз 10,50 раж 7,50, а јечам 8,50 пара динарских. Нешто скупља била је цена пшеничног и кукурузног брашна. Килограм сира се плаћао 32 паре („Српске новине“, бр. 21 од 23. јануара 1897). Надница простог радника, када је било посла, кретала се око једног динара.

LA FRONTIÈRE DE LA RÉGION DE STARI VLAH EN 1896

En poursuivant les recherches sur la situation à la frontière de la région de Stari Vlah dans la dernière décennie du XIXe siècle, l'auteur du présent texte s'est borné cette fois à présenter les événements qui se sont produits au cours de l'année 1896.

C'est dans cette année-là que se situe un changement très important destiné à garantir la sécurité de la frontière d'État: il s'agit de la décision prise par le gouvernement serbe de confier aux autorités militaires le service frontalier, qui jusque-là était du ressort des autorités civiles. C'est ce que fut décrété par un arrêté du 31 janvier 1896 sur la gendarmerie de frontière. Ainsi ce service fut-il rattaché au Ministère de la Gendarmerie nationale et la gendarmerie de frontière se fit conférer le rang et l'organisation d'un régiment qui a son propre commandement. En même temps la gendarmerie de frontière devait désormais s'acquitter des tâches du ressort du Ministère des finances et de celui des affaires intérieures, précisées par l'arrêté en question. Il convient de noter que la militarisation du service frontalier avait commencé bien avant, de sorte que l'arrêté du 1896 ne fit que la légaliser.

Un incident peu commun se passa cette année-là à la frontière serbo-turque dans la région de Stari Vlah. En effet, les soldats turcs (les askers) déplacèrent, au début du mois de juillet, la ligne de démarcation à 30 mètres de profondeur dans le territoire serbe et cela sur une longueur de 900 mètres. La gendarmerie de frontière serbe s'abstint de toute intervention en vue d'éviter un conflit ouvert. Ce cas fit l'objet du courrier adressé à la fois au gouvernement serbe et aux autorités turques qui surveillaient le service frontalier. Cet empiètement turc sur le territoire serbe ne causa pas de différends diplomatiques internationaux. L'incident se termina par le rétablissement de la ligne de démarcation précédente, ce qui fut fait au mois de septembre de la même année.

La situation à la frontière était, cette année-là aussi, sous le signe d'infractions, de violences, d'assassinats et de vols de bestiaux, tout comme pendant les longues années précédentes. La documentation sur de tels cas faisait généralement défaut, étant donné que la police, du fait que les autorités militaires s'étaient chargées de la surveillance des frontières, n'était guère active, si bien que l'on allait jusqu'à l'accuser de s'acquiescer de ses fonctions avec négligence et mollesse.

Novak Živković